

Т.П. Руденко

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
Національний технічний університет України «КПІ ім. Ігоря Сікорського»,

(Україна, Київ), tamararud@ukr.net,

ORCID (<https://orcid.org/0000-0003-2430-2225>)

О.О. Потіщук

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
Національний технічний університет України «КПІ ім. Ігоря Сікорського»,

(Україна, Київ), potya@ukr.net;

ORCID (<https://orcid.org/0000-0001-9767-237X>)

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ЯК ФЕНОМЕНУ ДУХОВНО-СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ

У статті досліджено явище творчості в історичній ретроспективі. Так, можна визначити, що творчість відіграє важливу роль у структурі людської діяльності, її роль буде продовжувати зростати. Слід мати на увазі, що створення нового культурного та соціального простору та соціально-економічної сфери залежатиме від обставин, за яких стратегія творчої та синтезуючої діяльності повинна стати її основою, а також від того, як ідеї справжнього гуманізму, моральної відповідальності та свободи. Провідна роль держави повинна бути спрямована на розвиток освіти, науки, творчих здібностей особистості. *Метою наукового дослідження є обґрунтування антропологічних вимірів творчості як феномену духовно-соціального буття. Застосовані методи:* у дослідженні використовуються загальнонаукові методи, і системний підхід. *Основні одержані висновки:* 1) розглянуто проблему творчості в історичній ретроспективі; 2) отримані результати дослідження можуть стати певною методологічною базою для подальшої розробки проблем, що пов'язані з розумінням сутності людини, розкритті її творчих потенцій, синтезу різних форм діяльності; 3) результати дослідження стануть підґрунтям для розробки проблем форм творчого синтезу, ефективного застосування творчих здібностей людини у підтримці стабільності та культурного розвитку українського суспільства.

Ключові слова: творчість, антропологічні виміри, творча діяльність, форми творчого синтезу, творчий потенціал особистості, соціальне буття.

ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS CREATIVITY AS A PHENOMENON SPIRITUAL-SOCIAL BEING

The article explores the phenomenon of creativity in historical retrospect. Yes, it can be determined that creativity plays an important role in the structure of human activity, its role will continue to grow. It should be borne in mind that the creation of a new cultural and social space and socio-economic sphere will depend on the circumstances under which the strategy of creative and synthesizing activity should become its basis, as well as how the ideas of true humanism, moral responsibility and of freedom. The leading role of the state should be directed to the development of education, science, creative abilities of the individual. *The purpose of the scientific research* is to substantiate the anthropological dimensions of creativity as a phenomenon of spiritual-social being. *Used methods:* of the research are general scientific methods and system approach. *Basic got results:* 1) the problem of creativity in the historical retrospective is considered; 2) the results of the research can become a definite methodological basis for the further development of problems related to the understanding of the essence of man, the disclosure of its creative potential, the synthesis of various forms of activity; 3) the results of the research will become the basis for the development of problems of forms of creative synthesis, effective use of creative abilities of a person in maintaining stability and development of Ukrainian society.

Key words: creativity, anthropological dimensions, creative activity, forms of creative synthesis, creative potential of the personality, social being.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з головних цінностей людського буття виступає творчість. У сучасному соціально-культурному просторі спостерігається перехід від вивчення об'єктивної сутності буття людини, суспільства до однієї з найважливіших якостей людини – творчості, що передбачає розвиток духовного потенціалу особистості та є продуктивною людською діяльністю.

Осмислення творчості як феномену духовно-соціального буття дасть можливість визначити шляхи вдосконалення творчих здібностей людини, виховати гармонійну

особистість, яка б змогла протистояти тим негативним явищам, які ми спостерігаємо у сучасному суспільстві.

Реалії сьогодення свідчать, що у всіх сферах суспільного життя відбуваються перетворення, змінюється значимість старих цінностей, на їх місце висуваються нові, тому суспільство повинно разом з діяльністю державних інституцій сприяти формуванню особистості, властивості якої відповідали б моральним нормам, принципам гуманізму, соціальної справедливості. У формуванні нової соціально-культурної реальності провідне місце повинно належати творчості.

Людина створює культуру, а культурне буття індивіда визначається тільки в соціальній системі, яка функціонує як надіндивідуальне утворення, яке має свої закони існування та розвитку. Індивід може себе реалізувати як особистість лише тоді, коли він взаємодіє з іншими. Соціально-культурний розвиток неможливий без формування творчої особистості.

В реалізації цього завдання провідну роль повинна виконувати держава, а різні соціальні інститути повинні приймати активну участь у вирішенні цієї проблеми. Ефективне застосування творчих здібностей людини буде сприяти стабільності та культурному розвитку України.

Метою наукового дослідження є обґрунтування антропологічних вимірів творчості як феномену духовно-соціального буття. Реалізація мети полягає у вирішенні дослідницьких завдань: узагальнити та проаналізувати сучасні знання про творчість та основні форми творчої діяльності людини; обґрунтувати концепцію творчості як феномену духовно-соціального буття; охарактеризувати специфіку творчості в історичному контексті; визначити основні тенденції розвитку форм творчого синтезу; розкрити особливості реалізації творчих потенцій особистості в умовах соціально-культурних змін сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спираються автори. Проблематика дослідження зумовила здійснити аналіз робіт сучасних західних дослідників, що стосуються загальної характеристики творчості. Ці дослідження представлені працями Х. Андерсона, Ф. Баррона, З. Гетзеля, У. Денніса, Е. Кестлера, Дж. Роберта, Р. Стернберга та інших. Вивченням творчої активності людини займалися Дж. Гілфорд, С. Колел, Е. Морен, Г. Олпорт, К. Піковер,

Х. Уалберг та інші дослідники. Досягнення вказаних авторів ґрунтуються переважно на емпіричному матеріалі, при цьому є недостатність теоретичних висновків та узагальнень.

В обґрунтуванні антропологічних вимірів творчості у дослідженні використані головні ідеї сучасних дослідників, які розглядали творчість у її загальному вигляді, творчу сутність людини (С. Аверінцев, В. Баранівський, М. Бахтін, В. Біблер, В. Гордон, В. Губін, О. Клепиков, Г. Костюк, П. Крамар, Г. Лозанов, О. Матюшкін, М. Мамардашвілі, В. Муляр, І. Надольний, Б. Новіков, А. Ручка, В. Стрелков, А. Шумілін та інші), розвиток і саморозвиток людини (А. Альгін, М. Гончаренко, Н. Козлова, І. Кон та інші).

Дослідження М. Бердяєва, С. Грузенберга, В. Енгельмейєра, Т. Райнова, Л. Ферсмана зробили значний внесок у розробку проблеми творчих процесів мислення.

Соціально-філософський вимір дослідження обумовив звернення до праць, які присвячені питанням соціально-культурного розвитку людини: В. Андрущенко, І. Бойченко, О. Бурова, Л. Губерський, Н. Михальченко, В. Табачковський та інші. Проведений аналіз досліджень і публікацій дав можливість прийти до висновку щодо наявності потреби в осмисленні антропологічних вимірів творчості як феномену духовно-соціального буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з головних цінностей людського буття є творчість. Творчість є процесом створення нового, невідомого, того чого ще не існувало, а також є діяльність, яка спрямована на вдосконалення, поглиблення, нову інтерпретацію вже відомого, освоєного, винайденого. Постійно відбувається розширення меж творчої діяльності, але і цим творчість не обмежується, бо зведення її лише до продукування матеріальних і духовних цінностей приводить до однобічного погляду на творчість.

У процесі життєдіяльності людина усвідомлено сприймає і перетворює навколишній світ, і пізнаючи, освоюючи його, вона бачить його недосконалість (чим виправдовує людське призначення) і намагається змінити його, творить світ та виявляє тим самим свою сутність. І чим більше в людини можливостей змінювати світ, тим в більшій мірі вона може виразити себе, пізнавати і самовдосконалюватись, а творчість у цьому контексті – більш адекватний спосіб самовираження особистості [6, с.1].

Багатомірність проявів духовного світу людини визначає багатомірність форм творчої діяльності. Серед великої кількості трактувань феномену творчості переважає діяльнісний підхід, де творчість розглядається як діяльність зі створення культурних цінностей, а також активність людської свідомості, пізнання, психіка це все, що формує внутрішнє підґрунтя творчості.

Пізнання об'єктивного світу виступає необхідною передумовою будь-якого творчого процесу або дії. Пізнання і є творчістю, оскільки свідомість людини є творчою за своєю природою, визначається різноманітністю і універсальністю ставлень людини до світу. Творчість як притаманна людині здатність створювати нові цінності виступає засобом самовираження людини, як прояв активності її свідомості.

Творчість обумовлює сутність суспільно-історичної діяльності людини. Творчість розглядається як продуктивна людська діяльність, яка спрямована на створення нових матеріальних та духовних цінностей. Суб'єктом творчості виступає людина, суспільство. Творчість, як діяльність є формоутворюючим процесом: процесом створення неприродних форм самої природи (звісно, мова йде і про «природну першу», і «природну другу» – соціальну) – культурних форм. Однак, на відміну від діяльності (з якою у творчості дуже багато спільного), творчість у формі практичної всезагальності є створення, освоєння, розпредметнення, використання форм культури, передбачає існування (у формі практичної всезагальності) «дійсного гуманізму», є перманентно здійснюваним діалектичним процесом, двоєдиними моментами якого виступають творчість свободи та свобода творчості. «Кажучи про творчість як про корисне здійснення блага через істину у красі, як про найбільш розвинену форму розвитку, як про спосіб здійснення гуманізму і єдину умову буття дійсного гуманізму у формі практичної всезагальності, ми не повинні забувати, що творчість у формі практичної всезагальності можлива лише як всезагальність одиничного, опосередкована загальністю» [8, с. 10].

У творчості соціальне підпорядковане духовному, а духовне розуміється як якісна характеристика внутрішнього, суб'єктивного світу людини.

У «Філософії серця» П. Юркевича визначена багато вимірність ставлення живої людської особистості до світу. Слід зазначити, що І. Франко зосереджував увагу на виявленні ролі несвідомого і свідомого у творчому русі.

Варто взяти також до уваги, що Г. Сковорода наголошував на нескінченних можливостях людського самопізнання та пізнання в цілому. Філософ вважав, що від природи в людині закладені великі творчі можливості, які необхідно розвинути.

Так наприклад, Г. Сковорода зазначав, що серце є основою духовного життя людини, наголошуючи на тому, що потрібно дослухатися до свого серця тому, що воно визначає сутність людини, індивіду, поєднуючи раціональне та чуттєве в людині. На думку філософа серце є осередком, що гармонізує мудрість та релігійність, виступаючи опорою людині у світі.

Перші спроби осягнути феномен творчості можна знайти в філософії Стародавньої Греції. Творчість, пов'язана з креативними процесами космогенезу, розглядається Платоном. Як зазначав Платон: «Все, що викликає перехід з небуття в буття, – це творчість» [9, с. 115]. Тут Небуття розглядається як безмежна потенція до всього, буття у можливості, енергія якого прагне до свого втілення у різноманіття як матеріальних, так і духовних форм. Таким чином, Платон визначав, що основою творчості виступає світова Душа.

Когнітивні процеси, тобто процеси, які відбуваються у сфері розуму, можна знайти у Аристотеля. Мислення у нього спрямоване або на діяльність, або на творчість. Так, у «Метафізиці» він висловив думку, що мислення, яке пов'язане з діяльністю є «емпейрія», тобто досвід; діяльність – це «праксис», а розсудливість – це «фронезис»; «техне», або майстерність, мистецтво у нього спрямоване на творчість. Творчість в античності виступає як предметно-практична діяльність [1, с.63-94].

У добу Середньовіччя творчість визначали за допомогою двох підходів: логіко-гносеологічного та теологічного. Звертаючись до першого підходу творчість у контексті християнського світогляду розглядалась як креативний потенціал Бога, Бога який творить світ із нічого – креаціонізм. Так наприклад, Аврелій Августин тлумачив творіння Бога, як «вічну волю творця». Фома Аквінський визначав творчу дієвість буття: *ipsum esse* [14, с. 67]. Логіко-гносеологічний підхід поділяли А. Кентерберійський, П. Абеляр, Р. Бекон.

Гуманісти Відродження ставили людську індивідуальність, особистість як творця власного життя і долі у центр свого світогляду. Ідея людини як «славетнішого майстра і скульптора» самої себе додає новий елемент до базової ідеї християнської антропології

– ідеї богоподібності. Пізнання в добу Відродження є «актом індивідуальної творчості» [4, с. 71]. Таким чином, основне завдання яке була покликана вирішити філософія Відродження, полягало у розкритті гармонійної єдності природного і божественного, земного і небесного в особистості.

Нову сторінку в осягненні творчості відкрила німецька класична філософія. І. Кант розглядає творчість як продуктивну здібність уяви та трансцендентальну аперцепцію, потреба у творчій діяльності у Ф. Шеллінга як потяг людини до осягнення зовнішнього та внутрішнього світу. «Буття є творчість, є гра життя» за Ф. Шлегелем [3, с. 45].

Дослідженням творчості займався Г. Гегель. Філософ обґрунтовує історично-культурні основи творчої рефлексії. Будь-який наступний рівень утворення нового знання – це новий етап. Г. Гегель аналізує рівні утворення духовної культури, визначає індивідуальну та суспільну свідомість, форми абстрактної свідомості. Отже, на думку Г. Гегеля, у сфері абстрактного, позасвідомого, «Абсолютного духу», знаходиться творча здатність.

Таким чином, Абсолютною ідеєю у Г. Гегеля виступає «вічна творчість, вічна життєвість». На думку Г. Гегеля, творчість людини залежить від творення, що виступає діяльністю Абсолютної ідеї.

Характеризуючи творчість, Г. Гегель наголошує на перевазі ідеального над матеріальним у культурно-творчій діяльності людини. Культура є способом існування людини, а вірніше індивіда у світі. Спосіб, який дозволяє особистості індивідуально жити й творити у світі, вибірково ставитися до надіндивідуального: природного та соціального буття.

Важливим є розуміння того, що «світ становить собою складну динамічну систему» розмаїтих суміжних підсистем, які одна одну заперечують чи доповнюють, є сумішшю різних складників, які всі переплетені в єдності цілого буття [5; с. 60].

Культура як підсистема людського існування, і виникає, і розвивається як продукт людської взаємодії. Вона є формою подолання особистісного у тому розумінні, що вона продовжує існувати і після смерті індивіда. Крім того, культура завжди більша за обсягом, різноманітністю проявів, ніж культурний зміст життя окремих індивідів, які її створюють. Абсолютна ідея завдяки діяльності створює світ культури, формує мораль, право, створює види мистецтва, філософські традиції тощо.

По-новому аналізує проблему творчості Л. Фюрбах. Дослідник розглядає творчість з точки зору поєднання духовних – відчуття, мислення, розум, душа та життєвих явищ – воля, самореалізація, потяг та інші. Слід зазначити, що саме через єдність матеріального світу та чуттєвого і здійснюється творчість. Дослідник відстоював ідею про взаємозв'язок чуттєво-предметного буття індивіду та комунікаційного процесу. Продовженням німецької класичної філософії є марксизм, в якому феномен творчості розглядається як сутність суспільної практики.

Не варто залишати поза увагою й те, що такі відомі представники релігійної філософії як: М. Бердяєв, В. Соловйов, С. Франк, стверджували, що становлення сутності людини відбувається у творчому процесі. У філософії В. Соловйова творчість утверджується як ідея «всеедності», як гармонійна єдність Добра, Краси, Істини [13, с. 361]. Без цих умов не існує «гідного буття» [13, с. 362]. На думку С. Франка в любові «виразно виявлена справжня конкретна всеєдність» [15, с. 372].

Цивілізаційно-культурний дискурс усвідомлення сутності людини репрезентує пошук міри індивідуально-особистісного й соціокультурного початків у людині.

Традиція підходу до вивчення людини як бінарної, природно-духовної істоти представлена в роботах М. Бердяєва, С. Франка, М. Бахтіна, Б.Вишеславцева, С. Рубінштейна та інших авторів. Наповненням творчого потенціалу особистості за Б. Вишеславцевим є «дух людини покликаний до живої творчості» [7, с. 311]. М. Бердяєв характеризує людину як «точку перетинання двох світів», природа якої двоїться та у свідомості якої перемагає то одна, то інша природа [1, с. 296].

Творчість М. Бердяєв розгляде як фундаментальну характеристику людини, суть якої полягає у прирості, збільшенні, створенні нового, якого ще не було в світі. Він виділив три основні елементи творчості: перший – свобода, що існувала до Бога і виступає як потенціал новизни, другий – талант, хист, геній. Хист свій творець одержує від Бога і тому є «знаряддям божественної справи у світі». Третім елементом творчості, за Бердяєвим, виступає вже створений Світ, в якому творчість відбувається і з якого творчість черпає матеріал. Творчість є «просвітлення буття» [11; с. 42]. Як зазначав М. Бердяєв: творчість є «особливою напруженістю цілісного духу людини» [2, с. 393].

У сучасній філософській традиції відбувся своєрідний «антропологічний переворот», коли змінилося розуміння співвідношення тілесного й духовного,

біологічного й соціального в людині, коли людина розглядається не належною двом світам – світу природи й світу культури, а цілісною людиною, чия душа й тіло взаємозалежні найтіснішим чином.

В українській філософії існує багато досліджень з проблем творчості. Українська філософсько-літературна спадщина: праці Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Куліша, І. Франка. Так, Г. Сковорода розглядає умови для всебічного розвитку людських здібностей, через принцип «спорідненості», здійснення творчої самореалізації у праці. При цьому самопізнання у нього є шляхом до «істини». Як визначив мислитель: «Пізнання можливе тільки через людину. Людина у своєму серці повинна знайти основу пізнання і життя. Єдине істинне життя – людське серце – є інструмент цього пізнання» [12, с. 312].

Пізнаючи свій внутрішній світ індивід зможе також досягнути найзагадковіші таємниці Всесвіту. Згідно до праць філософа, головним для людини повинен стати розвиток закладеного в ній творчого потенціалу, самопізнання в процесі діалогу з іншими та розмови з собою про «душевний світ».

Провідне місце в роботах І. Франка належить проблемі національного ідеалу. Він привертає увагу до ролі інтуїції, складових психіки у процесі творчості. Так, по-новому дослідник розв'язує питання творчості у своїй праці «Із секретів поетичної творчості».

Творчість є діяльною формою буття свободи людини, людей, суспільства. За рахунок фізичного, психологічного, інтелектуального, мотиваційного потенціалів людини відбувається інформаційно-енергетичний обмін, який виступає джерелом творчої активності людини.

Визначають різні види творчої діяльності: повсякденно-побутову творчість, що опредметнена в продуктах праці; наукову творчість як мислену діяльність; технічну як єдність мисленої і предметної діяльності; художню як чуттєву діяльність. Слід виділити такі форми творчого синтезу, як практико-емпіричну творчість, духовно-космологічну творчість (є характерною для культурної традиції Сходу: П. Реріх, індійська та китайська філософія), раціонально-інтуїтивістську, догматичну творчість (стосується суспільного життя), науково-технічну творчість (задоволення людських потреб за допомогою поєднання виробництва та науки), продуктивно-наукову творчість, соціальну творчість (невід'ємною умовою є здобуття свободи), художню творчість (як

створення естетичних цінностей). Ефективність творчої діяльності визначається співвідношенням продукування ідеї – оцінка ідеї. Данні відношення ідея – оцінка є оптимальними для творчого розв'язання проблем у різних сферах діяльності.

Одним із важливих різновидів творчої діяльності є вміння розкривати, удосконалювати особисті якості, творити самого себе та своє життя, залишатися при цьому самим собою незважаючи на обставини життя. Реалізація власного творчого потенціалу особистості відбувається на основі ціннісних установок.

Особистість визначається ціннісними орієнтаціями. Як зазначив Е. Морен «як тільки індивід здійснює певну дію, вона починає ухилятися від його намірів» [17, р. 47]. Ціннісні орієнтації повинні включати моральний обов'язок, відповідальність, свободу, творчий розвиток. Самоконструювання, самореферентність у Н. Лумана постає як єдність того, що «елемент, система існують для самих себе» [16, р. 59]. Не можна не відзначити того, що долучившись до системи соціальних відносин людина змінює себе в процесі соціально-культурної діяльності, вона отримує нові якості, успадковує культурно-історичні надбання попередників, стає суспільним суб'єктом.

Постійно відбувається процес культурної соціалізації людини, вона адаптується до суспільного життя, визначає своє місце і обирає свій шлях у житті, розкриває себе як особистість, при цьому набуває нових якостей, які визначають її індивідуальність. «Людина є унікальною істотою, що володіє креативним потенціалом, за посередництвом якого здатна змінювати світ навколо себе або творити власний світ, вдаючись до сфери культури» [10, с. 28]. Творчі здібності особистості реалізуються в процесі суспільно-позитивної діяльності.

Таким чином, поділ форм творчості обумовлює синтез різновидів опанування реальності (виділяють духовно-практичну, предметно-практичну, духовно-теоретичну творчість). Різноманітність форм синтезу діяльності у творчому процесі визначається суб'єктами творчості, методологією, наслідками тощо. Слід зазначити, що поєднання духовної і теоретичної складової являється пізнім явищем. Діяльність являється основним критерієм у визначенні видів творчості. Творчість є духовно-соціальним феноменом. Вона займає важливе місце та роль в діяльності людини та її розвитку.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Обґрунтовано соціально-філософський підхід до аналізу творчості, згідно з яким творчість розглядається як духовно-соціальний феномен. Системний підхід до проблеми творчості дозволив розглянути її як найвищу сходинку самореалізації людини.

Розглянуто соціально-історичні умови, що сприяють розвитку і реалізації творчого потенціалу особистості. І сьогодні, актуальною залишається проблема активного творчого розвитку, розвитку інтелектуального потенціалу кожної людини.

Визначено, що реалізація творчого потенціалу особистості відбувається на основі її ціннісних установок, тому постає питання формування українським суспільством нового стану взаємовідносин між людьми, де провідне місце належало б творчості як засобу розвитку духовної культури.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафізика: переизд./ Аристотель. – М.: изд-во Эксмо, 2006. – 608 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. Опыт оправдания человека./ Н. А. Бердяев. – М.: Академический проект, 2015. – 528 с.
3. Берковский Н. Я. Романтизм в Германии / Н. Я. Берковский. – М. СПб.: Азбука-классика, 2001. – 512 с.
4. Бицилли П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли. – Москва / Берлин: Директ-Медиа, 2017.– 174 с.
5. [Вільчинська С. В.](#) Українська філософська антропологія: метаморфози сучасної соціокультурної рефлексії / С. В. Вільчинська // [Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження](#). – 2014. – № 31. – С. 59–99.
6. [Власенко Ф. П.](#) Творчість як умова розвитку особистості в інформаційному суспільстві / Ф. П. Власенко // [Освіта та розвиток обдарованої особистості](#). – 2013. – № 2. – С. 4–7.
7. Вышеславцев Б. П. Вечное в русской философии / Б.П. Вышеславцев // Этика преображённого Эроса. – М.: Республика.- 1994.- С. 153-324.
8. Новіков Б.В. Про основний принцип дійсного гуманізму / Б.В. Новіков // Творчість у філософських вимірах. К.: ВК «Політехніка». – 2015. – 187 с.
9. Платон. Собрание сочинений: в 4-х т. / Платон. – М.: Мысль, 1993. – Т. 2 – 528 с.
10. Поліщук Я. Антропологічна перспектива в літературознавстві / Я. Поліщук // Філологічні семінари. – 2013. – Вип. 16. – С. 26–31.
11. [Савицька І. М.](#) Творчість як можливість самореалізації особистості та спосіб здобуття свободи / І. М. Савицька, Я. О. Матвієнко // [Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії](#). – 2016. – Вип. 246. – С. 39– 46.
12. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1983. – 345с.
13. Соловьев В.С. Сочинения : в 2 т./ В. С. Соловьев. – М.: Мысль, 1990. – Т. 2. – 822 с.
14. Соколов В. В. Средневековая философия/ В. В. Соколов. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 352 с.

15. Франк С. Л. Реальность и человек / С. Л. Франк. – М.: Республика, 2006. – 384 с.
16. Luhmann N. Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie. – Frankfurt a.m.: Surkamp, 1994. – 166 p.
17. Morin E. Les Sept Savoirsnécessaires à l'éducation du futur / E. Morin. – P.: UNESCO, 2000. – 171 p.

References

1. Aristotel. (2006). Metafizika. p. 608. Moscow. Eksmo. (In Russian)
2. Berdyaev N. A. (2015). Filosofiya svobody. Smysl tvorchestva. Opyt opravdaniya cheloveka. p. 528. Moscow. Academicheakiy proekt. (In Russian)
3. Berkovskyi N. Ya. (2001). Romantizm v Germanii.p.512.Moscow.Azbuka klasika.(In Russian)
4. Bitsilli P. M. (2017). Mesto Renesansa v istorii kultury. p. 174. Berlin. Direkt-media. (In Russian)
5. Vilchinska S. V. (2014). Ukrainska filosofska antropologiya: metamorfozy suchasnoy modern sociocultural refleksii. Totallogy-XXI. Postneklasichny doslidzhenya, 31, 59-99. (In Ukrainian)
6. Vlasenko F. P. (2013). Tvorchist yak umova rozvytku osobystosti v invormatsiynomu suspilstvi. Osvita ta rozvytok obdarovanoj osobystosti. 2, 4-7. (In Ukrainian)
7. Vysheslavtsev B. P. (1994). Vechnoe v ruskoy filosofii. B.V. Vysheslavtsev. Etika preobrazhonogo erosa (pp. 153-324). Moscow. Respublika. (In Russian)
8. Novikov B.V. (2013). Pro osnovnyi printsip diysnogo gumanizmu. Tvorchist u filosofskikh vymirakh. 187. (In Ukrainian)
9. Platon. (1993). Sobranie sochineniy. T. 4, 528. Moscow: Mysl. (In Russian)
10. Polischuk. (2013). Antropologichna perspektiva v literaturoznavstvi. Filologichni seminary. 16, 26-31. (In Ukrainian)
11. Savytska. (2016). Tvorchist yak mozhlyvist samorealizatsii osobystosti ta sposib zdobutya svobody. Naukovyi visnyk Natsionalnogo universytetu bioresursiv I pryrodokorystuvanya Ukrainy. Seriya: Gumanitarny studii. 246, 39-46. (In Ukrainian)
12. Skovoroda Grygoryi. Virshi. Pisni. Bayky. Dialogy. Traktaty. Pryttsi. Prozovi pereklady. Lysty. (1983). Kyiv. Naukova dumka. 345. (In Ukrainian)
13. Solovyov. V.S. (1990). Sotsineniya: v 2 t. T 2, 822. Moscow. Mysl. (In Russian)
14. Sokolov V.V. (2001). Srednevekovaya filosofiya. 287. Moscow. Mysl. (In Russian)
15. Frank S. L. (2006). Realnost i chelovek. 480. Moscow. Respublika. (In Russian)
16. Luhmann N. (1994). Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie. – Frankfurt a. m.: Surkamp. 59. 166. (In English)
17. Morin E. (2000). Les Sept Savoirsnécessaires à l'éducation du futur. UNESCO. 47. 171. (In French)